

Wojciech Chlebda
Uniwersytet Opolski

Z NOWSZYCH DOCIEKAŃ FRAZEOLOGII ROSYJSKIEJ
(SZKIC INFORMACYJNY DRUGI)

W codziennej praktyce filologicznej słowniki znamy przede wszystkim jako podręczne źródła informacji językowej i metajęzykowej, traktując je jako instancje normatywne. Coraz częściej postrzegamy je też jako odzwierciedlenie struktury i zawartości systemu języka w jego domniemanej całości lub części. Rzadziej jednak uświadamiamy sobie, że słowniki są też reprezentantami (a nawet ucieleśnieniami) określonych koncepcji lingwistycznych, jeszcze rzadziej — że mogą też być weryfikatorami spójności teorii lingwistycznych. Słownik ma swoją przemyślaną makro- i mikrostrukturę, jego metajęzyk musi być skrajnie spójny, wewnątrznie niesprzeczny, wyczerpujący i uhierarchizowany, dlatego próba przełożenia tej czy innej teoretycznej koncepcji lingwistycznej na praktyczny język słownika niejako z definicji musi wykryć wszelkie tej koncepcji puste miejsca, niekonsekwencje, nielogiczności. Przy tym jeżeli koncepcja zdaje ten sprawdzian, przechodzi pomyślnie ową „próbę na słownikowość”, powinna się ona dać z takiego słownika w całości odtworzyć.

W tym kontekście warto opowiedzieć o pewnym ważnym słowniku powstałym na gruncie frazeologii rosyjskiej, a za jego pośrednictwem dać też pojęcie o stojącej za nim koncepcji — jednej z kilku dużych koncepcji teoretycznych współczesnej frazeologii rosyjskiej jako nauki. Tym słownikiem jest *Tezaurus idiomatyki rosyjskiej* opracowany według koncepcji i z autorskim udziałem dwóch znanych rosyjskich lingwistów średniego pokolenia: Anatolija Baranowa i Dmitrija Dobrowolskiego¹. *Tezaurus* wyszedł w roku 2007, będąc praktycznym zwieńczeniem prac prowadzonych przez

---

¹ *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*. Ред. А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. Москва: «Мир энциклопедий Аванта+» 2007 (dalej — *Tezaurus* z ewentualnym podaniem strony).

obu autorów — razem i oddzielnie — w ciągu ok. 20 lat². Prace te uzyskały też zwieńczenie teoretyczne: rok po *Tezaurusie* ukazał się 650-stronicowy wspólny tom obu autorów *Aspekty teorii frazeologii*³. Całościowe spojrzenie Baranowa i Dobrowolskiego na frazeologię da się wyczytać zarówno, co oczywiste, z ich monografii, jak i z *Tezaurusy*. Już sama struktura tego słownika — sieciowa, a nie hierarchiczna („drzewkowa”), jak w większości tezaurusów — mówi wiele o tym, jaki jest pogląd autorów na sposób istnienia i ustrukturyzowania zasobów frazeologicznych języka.

Zacznijmy jednak od *Aspektów*, tam bowiem, w przedmowie, autorzy dokonują całościowego i wnikliwego, choć skrótowego, oglądu frazeologii rosyjskiej, koncepcja za koncepcją — od Wiktora Winogradowa przez przez Nikołaja Szanskiego, Igora Aniczkowa, Aleksandra Mołotkowa, Władimira Archangielskiego, Moisieję Kopylenkę i Zinaidę Popową, Dmitrija Szmielowa i Irinę Czernyszewą, trafnie unaoczniając zalety, ale także braki i niekonsekwencje każdej z nich i dopiero na ich tle szkicując zarys koncepcji własnej. Lektura tego przeglądu rodzi kilka refleksji, nasuwając przede wszystkim pytanie, czy dysponujemy w Polsce analogicznym historycznie ujętym przeglądem polskich koncepcji frazeologii, całościowym oglądem rodzimej tradycji frazeologii teoretycznej i frazeografii przynajmniej od czasów Antoniego Krasnowolskiego po czasy dzisiejsze — czy to w formie monografii, czy tak potrzebnego podręcznika akademickiego⁴. Druga refleksja związana jest z faktem, że Baranow i Dobrowolski całkowicie dorobek polskiej frazeologii teoretycznej pomijają. Bibliografia ich pracy liczy aż 34 strony, z czego 18 stron zajmują prace nierosyjskie. Nie ma wśród nich ani jednego nazwiska polskiego (prócz Anny Wierzbickiej, która przywoływana jest jednak nie jako frazeolog) i ani jednej pracy należącej do dorobku frazeologii polskiej. Obaj Rosjanie podkreślają, że osiągnięcia frazeologii radzieckiej lat 50.–70. zostały przejęte i rozwinięte na Zachodzie, zwłaszcza w europejskich krajach niemiecko- i anglojęzycznych, także we Włoszech i USA — słowiańska natomiast frazeologia (bo

² Wycinek ich koncepcji frazeologicznych przedstawiłem w pracy: W. Chlebda: *Poszukiwanie idiomatykonu. Szkic informacyjny o najnowszych dociekaniach frazeologii rosyjskiej*. W: *Problemy frazeologii europejskiej*. T. 5. Red. A.M. Lewicki. Lublin: Norbertinum 2002 (stąd podtytuł niniejszego tekstu: „szkic informacyjny drugi”).

³ А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский: *Аспекты теории фразеологии*. Москва: «Знак» 2008 (dalej — *Aspekty* z ewentualnym podaniem strony).

⁴ Staraniem poznańskiego środowiska frazeologicznego ukazała się niedawno ważna praca zbiorowa pod red. S. Bąby, K. Skibskiego i M. Szczyszka *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Teoria. Zagadnienia ogólne* (Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM 2010) mająca pełnić funkcję podręcznika akademickiego. Zgodnie z podtytułem, nie podejmuje ona jednak zagadnień dziejów frazeologii teoretycznej w Polsce (charakter diachroniczny ma jedynie praca G. Dziamskiej-Lenart *110 lat polskiej frazeografii*, s. 163–193).

i czeska, i słowacka, i chorwacka etc.) jest tu całkowicie pominięta. Refleksja trzecia jest sumą pierwszej i drugiej: dysponujemy już monografią zestawiającą teoretyczne koncepcje frazeologii hiszpańskiej i polskiej⁵. Tym bardziej jednak — ze względu na rangę badań frazeologicznych w Polsce i w Rosji, zaawansowanie tych badań i liczbę publikacji frazeologicznych w obu tych krajach — potrzebna jest monografia, która by zestawiała z sobą teoretyczne koncepcje frazeologii polskiej i rosyjskiej — dwóch potężnych tradycji frazeologicznych niczym sobie nawzajem w ciężarze gatunkowym nieustępujących.

I teraz powróćmy do *Tezaurususa*. Pełny jego tytuł brzmi: *Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*, a więc „idiomatyki”, a nie „frazeologii”. W swej koncepcji Baranow i Dobrowolski dzielą frazeologię językową na pięć typów; to: 1) idiomy, 2) kolokacje, 3) przysłowia, 4) frazeologia gramatyczna oraz 5) frazeologia syntaktyczna. O idiomach będzie tu mowa oddzielnie; kolokacje to w ujęciu autorów frazeologizmy „słaboidiomatyczne”, w których główny komponent użyty jest w znaczeniu dosłownym (*проливной дождь, закадычный друг*; nazwalibyśmy to w Polsce „frazeologią łączliwą”). Ponieważ przysłowia specjalnego komentowania nie wymagają, powiedzmy jeszcze, że frazeologizmy gramatyczne autorzy traktują jako jednostki o znaczeniu idiomatycznym (czyli takim, które nie da się opisać za pomocą reguł standardowych), werbalizujące rozmaite sensory i kategorie gramatyczne, w tym modalne; w naszej tradycji najczęściej nazywamy je za Maciejem Grochowskim wyrażeniami funkcyjnymi⁶ (*чуть что, из-под, как раз, ну вот, да и* itp.). Frazeologizmy syntaktyczne natomiast nie zostały przez Baranowa i Dobrowolskiego bliżej scharakteryzowane, z przykładów widać jednak, że to „frazeoschematy”, frazeologiczne modele strukturalno-semantyczne⁷, produktywne matryce składniowe wypełniane materiałem leksykalnym, np.: *всем X-ам X* (*Он всем шефам шеф*), *VI_{inf}-то X VI_{praet} но V2* (*Написать-то он написал, но читать это все равно невозможно; Сказать-то она сказала, но на деле ничего не вышло*; tego typu matryce znajdziemy w sondach Andrzeja Bogusławskiego i jego współautorów⁸).

⁵ M. Sosiński: *Fraseología comparada del polaco y del español*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 2009.

⁶ M. Grochowski: *Wyrażenia funkcyjne. Studium leksykograficzne*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN 1997.

⁷ Por. z propozycjami W. Mokijenkij w pracy: В.М. Мокиенко: *Славянская фразеология*. Москва: «Высшая школа» 1980 (zwł. rozdz. 2.: *Моделируемость — немоделируемость фразеологических единиц*, s. 40–75).

⁸ Zob. zwłaszcza: A. Bogusławski, J. Wawrzyńczyk: *Polszczyzna, jaką znamy. Nowa sonda słownikowa*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Katedra Lingwistyki Formalnej 1993 (szczeg. *Aneks I i II*, s. 477–484).

Na tym tle idiomy — właściwy obiekt opisu w *Tezaurusie* — charakteryzowane są przez trzy cechy:

1) wielowyrazowość (*неоднословность*);

2) stałość (*устойчивость*);

3) idiomatyczność (*идиоматичность*);

ta ostatnia zaś — przez trzy kolejne cechy:

3a) przesunięcie znaczeniowe, albo przenośność (*перейнтерпретация*);

3b) nieregularność (asumaryczność) znaczeniowa, albo nieprzejrzystość (*непрозрачность*);

3c) złożoność sposobu wskazania na denotat w wypadku, kiedy język dysponuje inną, prostszą czy bardziej standardową nazwą danego obiektu (*усложнение способа указания на денотат*; zob. *Аспекты*: 30–31, *Тезаурус* 1113–1114).

Тезаурус poświęcony jest tylko tak rozumianym idiomom, przy czym wyodrębnione miejsce zajmuje w nim podzbiór idiomów zwanych formułami mownymi (*речевые формулы*). To idiomy o różnej postaci formalnej (najczęściej jednak o strukturze fraz, zamkniętych wypowiedzeń) o silnym umocowaniu komunikacyjnym, wyraźnej motywacji dyskursywnej i ustalonym potencjale illokucyjnym, a więc idiomy, które w swej warstwie znaczeniowej mają, by tak rzec, „odsyłacz” do sytuacji mówienia. Baranow i Dobrowolski wyodrębniają kilka ich rodzajów; to:

komentarze (formuły komentujące różne aspekty sytuacji mówienia, np. *дай бог памяти* — proces przypominania sobie w trakcie mówienia; por. polskie: *niech sobie przypomnę, jeśli mnie pamięć nie zawodzi*),

performatywy (realizujące określone akty mowy, np. życzenia: *ни пуха ни пера, с богом, чтоб у него руки отсохли*; por. polskie: *złam kark!, a niech go gęś kopnie!*),

formuły pytań (głównie retorycznych: *какая муха тебя укусила?, а я, что — лысый?*; por. polskie: *a ja co — gorszy?, czyś ty z choinki się urwał?*),

formuły odpowiedzi („dopowiedzi”, jak je niegdyś nazwałem⁹), np.: — *От верблюда*. jako „dopowiedź” do pytania *Откуда?*; por. polskie — *Zależy, gdzie się ucho przyłoży* w odpowiedzi na pytanie — *Co słychać?*;

stabilizatory stanów emocjonalnych (reakcje emocyjne, wyrażające radość, zdziwienie, niezadowolenie itp.: *где это видано!, держдите меня!, слов нет!*; pol.: *a to ci dopiero!, ani mi się śni!, też mi coś!*);

⁹ W. Chlebda: *Frazeologia potocznych gatunków mowy (rozpoznanie wstępne)*. W: *Problemy frazeologii europejskiej*. T. 1. Red. A.M. Lewicki. Warszawa: Energeia 1996, s. 24–25. W tym kontekście zob. też: В.П. Белянин, И.А. Бутенко: *Живая речь. Словарь современных разговорных выражений*. Москва: Москва: «ПАИМС» 1994.

formuły modalności epistemicznej (wyrażające ocenę pewności/niepewności czy wiarygodności/niewiarygodności: *один бог знает, знамо дело*; por. polskie: *Bóg jeden wie, jasna sprawa*; *Aspekty*: 78–95).

Wzięte razem, idiomy takie pewnie należałoby nazwać „formułami pragmatycznymi”¹⁰, a obaj badacze przywiązują do nich tak szczególną wagę, że w swym słowniku tę jedną jedyną podgrupę idiomów w każdym artykule hasłowym wyodrębniają i specjalnie oznakowują. Jednak koncepcji swojej Baranow i Dobrowolski nie określają przydawką „pragmatyczna”, lecz „kognitywna”, pisząc:

U podstaw proponowanego teoretycznego podejścia do frazeologii leży przekonanie o tym, że frazeologizmy są fenomenem nie tylko czysto językowym, ale i kognitywnym w tym sensie, że obrazowy komponent frazeologizmu, nawet jeśli nie wpływa bezpośrednio na aktualne znaczenie, jest składnikiem planu treści (*Aspekty*, s. 21; tu i dalej przekład mój — W.Ch.).

Hipoteza o tym, że tzw. forma wewnętrzna frazeologizmu jest semantyczną realnością, określa wszystkie składowe frazeologicznej koncepcji obu autorów. Ale myślę, że szeroko rozumiana kognitywność tej koncepcji leży też w nieskrywanej chęci obu badaczy, by poprzez ukazanie struktury zasobów frazeologicznych języka (jako sieci wewnętrznych powiązań) dotrzeć do poznania struktury ludzkiej pamięci językowej (czy szerzej — umysłu). Tak odczytuję ostatnie zdania teoretycznego posłowania do *Tezaurus*a, które brzmią:

Tezaurus jest instrumentem i zarazem obiektem analizy lingwistycznej. Zebrany tu materiał pozwala w pełni ocenić skład współczesnej idiomatyki rosyjskiej, strukturę pól semantycznych wypełnianych przez idiomatykę, semantyczne więzi między nimi. Analiza relacji paradygmatycznych między taksonami daje możliwość oceny, które z nich są bardziej „centralne” i ważniejsze w systemie frazeologicznym. Nawet zwykła ilościowa ocena idiomów wchodzących w skład poszczególnych pól służy jako wiarygodna podstawa dla wniosków o budowie rosyjskiego „frazeologicznego obrazu świata” (*Tezaurus*, s. 1125).

Polski badacz tej problematyki może zasadnie powiedzieć, że wszystkie typy idiomów, jakimi zajęli się Baranow i Dobrowolski, znane są frazeologii polskiej, i to od dawna — owszem, pod innymi nazwami, jako składowe innych typologii, w innych kategoriach opisowych, ale są znane. Natomiast słownika tej skali, jakim jest *Tezaurus idiomatyki rosyjskiej*, polska frazeologia i frazeografia się nie dopracowały. Z tym baczniejszą uwagą warto się mu przyjrzeć.

¹⁰ Dodajmy, że formuły, których wyodrębnienie proponują Baranow i Dobrowolski, w innym składzie i innym ujęciu zebrane zostały — w liczbie ok. 650 — w słowniku: В.Ю. Меликян: *Словарь: эмоционально-экспрессивные обороты живой речи*. Москва: «Флинта», «Наука» 2001.

Tezaurus liczy 1135 stron drobnego druku. Jego materiał został wyekscerpowany z autentycznych tekstów rosyjskich lat 60.–90. XX wieku i pierwszych lat wieku XXI o dużej rozpiętości stylowej i gatunkowej. Bazę materiałową słownika utworzyły: 1) kartoteka ręczna o objętości 50 tysięcy kontekstów; 2) korpus tekstów współczesnej rosyjskiej publicystyki (ok. 25 milionów słów); 3) korpus tekstów rosyjskiej prozy lat 60.–90. (25 mln słów); 4) korpus tekstów rosyjskich powieści kryminalnych (ponad 14 mln słów); bazę wspomagającą tworzyły zasoby Internetu rosyjskiego i zapisy żywej mowy (skład tego makrokorpusu sprawił, że w sieci haseł *Tezaurusa* znalazła się nadspodziewanie duża liczba obscenów i wulgaryzmów).

Wyjątkową wagę ma budowa słownika, którą należy przedstawić w kategoriach zarówno ogólnych (metodologicznych), jak i konkretnych (strukturalnych). Zasadą organizacyjną *Tezaurusa* było podejście indukcyjne, a więc wyjście nie od jakiegoś abstrakcyjnego założonego z góry schematu w stronę jednostek idiomatycznych, lecz odwrotnie: od samych idiomów w stronę pól semantycznych. Rzecz w tym bowiem, że akurat w sferze frazeologii wiele zakładanych apriorycznie pól może nie mieć żadnych wykładników frazeologicznych. Tak więc uwidocznione w słowniku pola, ich wewnętrzne podziały i powiązania między nimi są podyktowane przez sam materiał językowy. Stąd właśnie bierze się osobliwa — jak na *tezaurus* — budowa tego słownika. Najbardziej znane *tezaurusy* — Rogeta, Halliga i Wartburga, Dornseiffa, Zawilińskiego — mają budowę dendroidalną: charakterystyczny układ odwróconego drzewa z określonym superhiperonimem (czasem dwoma lub trzema) na szczycie i siecią coraz bardziej mnożących się rozgałęzień (ko)hiponimicznych. Rosyjscy badacze doszli do wniosku, że naturalną zasadą organizującą semantykę frazeologii jest przede wszystkim zasada sieciowa, a dopiero w drugim rzędzie hierarchiczna (nadrzędno-podrzędna). Układ hiperonimiczno-hiponimiczny można, owszem, zaobserwować wewnątrz tych czy innych pól (tu zwanych taksonami) — takich jak CZAS, ILOŚĆ, POKREWIEŃSTWO, ŚWIAT ROŚLIN I ZWIERZĄT — ale w swej całości *Tezaurus* nie jest jednolitą strukturą dendroidalną, lecz zbiorowiskiem taksonów uporządkowanych „stosunkowo dowolnie” („нет мотивированного порядка расположения таксонов относительно друг друга”; *Tezaurus*, s. 1112). Realne więzi i relacje między taksonami odzwierciedlone są w *Tezaurusie* dwojako: poprzez kompleks odsyłaczy paradygmatycznych oraz poprzez podział taksonów na ich część centralną i część peryferyjną. Odsyłacze paradygmatyczne (wyrażone strzałkami) obejmują takie typy relacji paradygmatycznych, jak: inkluzja (idiomy *старой закваски*, *старая гвардия*, *старая дева*, *до седых волос* zostały włączone do taksonu СТАРОСТЬ, do którego prowadzi odsyłacz od taksonu ДАВНО jako taksonu ze znaczeniem bardziej ogólnym); hiponimia (od taksonu

НАКАЗАНИЕ wyprowadzony jest odsyłacz do taksonu КАЗНЬ z jego idiomami, ale nie na odwrót); częściowe krzyżowanie się zakresów (np. część idiomów z taksonu СТАРОЕ może się odnosić do starych ludzi, a więc do ekstensjonu taksonu СТАРОСТЬ — i na odwrót: niektóre idiomy z taksonu СТАРОСТЬ mogą w pewnych kontekstach odnosić się nie do ludzi, lecz do wartości czy norm odczuwanych jako stare, przeżyte, a więc z taksonu СТАРОЕ; stosuje się wtedy odsyłacze symetryczne); antonimia (głównie w nazwach taksonów: ХОРОШО—ПЛОХО, БЕДНОСТЬ—БОГАТСТВО).

Ta skomplikowana sieć, przytłoczona wielkimi rozmiarami artykułów hasłowych, zapewne nie byłaby w słowniku czytelna (ba — nawet zauważalna), gdyby nie została przez autorów słownika „wyjęta” z niego i uwidoczniiona w wersji skrótovej. Jest to dobry moment na przedstawienie struktury *Tezaurusa* w znaczeniu bardziej technicznym. Składa się on z dziewięciu części, wśród których jest i wprowadzenie, i teoretyczne posłowie, wykaz źródeł, bibliografia — ale cztery części mają charakter zasadniczy i decydują o istocie tego słownika: to synopsis, legenda, tezaurs i indeks. Otwierający całe dzieło 10-stronicowy *Synopsis* to wykaz 87 taksonów, a ściślej — 87 taksonów głównych z wielką liczbą ich podtaksonów, rozczłonkowujących objętą przez frazeologię rzeczywistość na coraz to drobniejsze obszary (do „5. miejsca po przecinku”; samych idiomów tu nie ma); por.:

45. КОНФЛИКТ

→ НЕСОГЛАСИЕ, ВОЗРАЖЕНИЕ... → ВОЙНА → ВРАЖДА... → УГРОЗА... → НЕУДОВОЛЬСТВИЕ...
 → НАНЕСЕНИЕ ВРЕДА... → НАКАЗАНИЕ₁... → НАДОЕДЛИВОСТЬ... → ОБИДА

45.1. ЭТАПЫ И СОСТОЯНИЕ КОНФЛИКТА

45.1.1. СОЗДАНИЕ КОНФЛИКТА

45.1.2. УГЛУБЛЕНИЕ КОНФЛИКТА

45.1.3. ИЗБЕЖАНИЕ КОНФЛИКТА, УЛАЖИВАНИЕ КОНФЛИКТА, СНЯТИЕ КОНФЛИКТА

— itd. Należy wyraźnie podkreślić, że ten obraz rzeczywistości, jaki się wyłania z synopsisu, nie jest odzwierciedleniem rzeczywistości opisywanej przez naukę, lecz obrazem immanentnie zawartym w języku: Baranow i Dobrowolski przyjęli zasadę „czego nie ma we frazeologii, tego nie będzie i w układzie taksonów”.

Część druga *Tezaurusa* to 92-stronicowa *Legenda*. Tworzy ją ten sam zbiór 87 taksonów z ich podtaksonami, co w *Synopsisie*, ale tym razem każde pole tej struktury wypełnione jest już konkretnymi idiomami; por. fragment *Legendy* dla tego samego taksonu КОНФЛИКТ:

45. КОНФЛИКТ

→ несогласие, возражение... → война → вражда... → угроза... →
 неудовольствие... → нанесение вреда... → наказание₁... → надоедливость...
 → обида

адвокат дьявола *книжн.*
 буря в стакане воды
 лезть в бутылку
 пойти **вразнос**; пустить **вразнос**
 идти на **вы** *книжн.*
 перетягивать канат *журн.*; перетягивание каната *журн.* [...]

45.1.1. СОЗДАНИЕ КОНФЛИКТА

мутить воду
 поднимать голову *книжн.*
 стоять/становиться поперёк дороги (кому-л./у кого-л.)
 столкнуться лбами; столкнуть лбами (кого-л.)
 вбить клин (между кем-л. и кем-л.) [...]

W dziale *Legenda* zwraca uwagę, po pierwsze, wyodrębnienie (w części taksonów) idiomów centralnych i — nieco mniejszą czcionką — peryferyjnych dla semantyki danego taksonu, co oznacza, że w centralnej części taksonu lokowane są idiomy, w których planie treści główny komponent semantyczny taksonu jest komunikacyjnie istotny, w części peryferyjnej — idiomy, które z semantyką danego taksonu związane są nie bezpośrednio, lecz poprzez znaczeniowe składniki poboczne. Druga istotna cecha struktury taksonu to wyodrębnione formuły mowne, dzięki czemu są one łatwe do policzenia (w taksonie *конфликт* jest ich tylko osiem: *на войне как на войне*, [*это что, бунт на корабле?*, *нашла коса на камень, мели Емеля* [, *твоя неделя!*], *что за шум, а драки нету?*, *я тебе русским языком говорю, око за око* [, *зуб за зуб*], *милые бранятся — только мешатся, руки прочь (от кого-л./чего-л.)*), ale są taksony, w których formuł jest po kilkadziesiąt). Policzyłem je więc, ustalając, że stanowią one 15% zawartości słownika: siatkę hasłową sami autorzy szacują na ok. 8 tysięcy idiomów, formuł mownych jest wśród nich ok. 1200. Jest to więc słownik w słowniku, a ponieważ jednostki tego rodzaju niezmiernie rzadko stają się obiektem opisu słownikowego, warto nimi zainteresować leksykografów polskich — zarówno jednojęzycznych, jak i zwłaszcza przekładowych¹¹.

Trzecia część *Tezaurus*, licząca 850 stron, to właściwy słownik. Jest to w zasadzie powtórzenie zawartości *Legendy*, ale z pełniejszą charakterystyką samych idiomów (tj. nie tylko z kwalifikatorami, ale też charakterystyką łączliwościową, czasem też ortoepiczną), wreszcie — z cytatami, przykładami użycia. Użytkownik, szczególnie cudzoziemski, będzie natomiast zaskoczony nie tylko brakiem oznakowań akcentowych w jednostkach hasłowych (a cudzoziemca frazeologia rosyjska potrafi zaskakiwać nietypowymi, nieregularnymi akcentami

¹¹ Częściowo jednostki takie zostały już opracowane w słowniku: *Podręczny idiomatykon polsko-rosyjski*. Z. 1–5. Red. W. Chlebda. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2006–2010.

wyrazowymi), ale także całkowitym brakiem definicji znaczeń, co w słowniku opartym na koncepcji o wyraźnej dominancie semantycznej musi jednak zaskakiwać¹².

Czwarta z głównych części *Tezaurus*a zawiera dwa indeksy. Pierwszy (nie-mal 140-stronicowy) prowadzi od pojedynczych wyrazów (komponentów) do wokabułów słownika z numerami taksonów. Drugi, ledwo 4-stronicowy — od komponentu semantycznego do numeru taksonu/podtaksonu. Oba indeksy nie tylko usprawniają praktyczne posługiwanie się słownikiem: jak prawostronna klamra domykają one cały *Tezaurus*, pozwalając raz jeszcze obejrzeć go, by tak rzec, w pomniejszeniu. Z lewej strony czyni to *Synopsis*, pokazujący w skrócie strukturę sieci, z prawej — indeksy, pokazujące całokształt komponentów semantycznych i ich wykładników werbalnych. Istnienie tej lewo- i prawostronnej klamry jest jeszcze jednym świadectwem wewnętrznej spójności rosyjskiego *Tezaurus*a. Jest to bezcenny materiał nie tylko dla frazeologów, ale może w większym nawet stopniu dla etnolingwistów, pokazuje bowiem pewien obszar rosyjskiego językowego obrazu świata niejako pod szkłem powiększającym, nie tylko w rozdrobnieniu na części składowe, ale i w konfiguracjach tych składowych.

Powstaje pytanie, jak wielki jest ów „pewien obszar” językowego obrazu świata Rosjan. Tytuł, a zarazem typ słownika — tezaurs — sugeruje kompletność danych językowych, ich całość. Nie znalazłem jednak informacji, czy liczbę 8000 idiomów Baranow i Dobrowolski uważają za skończoną dla rosyjskiej idiomatyki (a liczbę 1200 — za skończoną dla zbioru formuł mownych), nie potrafię więc powiedzieć, czy *Tezaurus* mówi także o realnej wielkości zbioru idiomatyki rosyjskiej — czy też jest raczej przykładem modelu jej opisu na wybranym wycinku faktycznych zasobów idiomatycznych ruszczyzny. Trzeba przy ocenie ilościowej pamiętać, że z ogólnych zasobów frazeologicznych ruszczyzny Baranow i Dobrowolski objęli swym słownikiem jedynie idiomy, pozostawiając kolokacje, przysłowia, frazeologizmy gramatyczne i syntaktyczne poza jego zasięgiem¹³. Bezsprzecznie więc

¹² Już po napisaniu tego tekstu dowiedziałem się jednak, że w roku 2009 został opublikowany następujący frazeologiczny słownik definicyjny: А.Н. Баранов, М.М. Вознесенский, Д.О. Добровольский, К.Л. Киселева, А.Д. Козеренко: *Фразеологический объяснительный словарь русского языка*. Ред. А.Н. Баранов, Д.О. Добровольский. Москва: «Эксмо» 2009. Ponieważ w centrum semantycznej koncepcji frazeologii jest pojęcie tzw. formy wewnętrznej (motywacji obrazowej), warto zwrócić uwagę na 3. rozdział *Aspektów (План содержания идиом: внутренняя форма как часть семантики; s. 99–223)* oraz na niedawny artykuł А.Н. Баранова: *Внутренняя форма в значении и толковании идиом: тавтология или часть семантики?* «Известия РАН. Серия литературы и языка» 2010, том 69, № 3, s. 3–15.

¹³ A warto sobie uświadomić, że zbiór samych tylko przysłów rosyjskich autorzy ostatniego z wydanych słowników paremiologicznych oceniają na 70 tysięcy; zob.: В.М. Мокиенко, Т.Г. Никитина, Е.К. Николоаева: *Большой словарь русских пословиц*. Москва: «ОЛМА

Tezaurus obejmuje tylko część faktycznych zasobów kodowych ruszczyzny, nie wiemy jednak, czy zbiór owych 8 tysięcy idiomów mamy traktować jako zbiór skończony (zamknięty) czy zbiór o granicach obustronnie otwartych, a to dla frazeologa, dla etnolingwisty, dla teoretyka języka w ogóle jest pytaniem pierwszorzędym.

Nie w pełni przemawia też do mnie koncepcja wyodrębniania z ogólnego zbioru idiomów podzbioru formuł mownych jako jednostek obdarzonych mocą illokucyjną. W moim rozumieniu frazeologii każda jednostka frazeologiczna obsługuje jakąś sytuację komunikacyjną i pragmatyczny ślad tej „obsługi” zawiera — w tej czy innej postaci, w większym czy mniejszym stopniu — w swym planie treści. Problemem jest natomiast, jak ów ślad wydobyć i opisać. Wszystkie polskie słowniki definiują na przykład frazeologizm *tyle, co kot napłakał* jednakowo jako ‘bardzo mało’. Baranow i Dobrowolski jego odpowiednik rosyjski — *кот заплакал* — umieszczają w dwóch taksonach (MAŁO CZASU i MAŁO, MNIEJSZA CZĘŚĆ, NIEWYSTARCZAJĄCO), ale nie wśród formuł mownych — jakby mu potencjału illokucyjnego odmawiając. Tymczasem kiedy się przeanalizuje sytuacje i konteksty, w których tej jednostki używamy, i spróbuje się scharakteryzować je za pomocą matrycy, którą niegdyś pozwoiliem sobie nazwać „ramką pragmatyczną”, czyli kiedy się zbuduje definicję znaczenia tego frazeologizmu, odpowiadając na pytania [KTO] — [KIEDY] — [GDZIE] — [W JAKIM CELU] — [O CZYM] — [W JAKI SPOSÓB] **ZWRACA SIĘ** [DO KOGO] [Z JAKICH PRZYCZYŃ] i [Z JAKIM SKUTKIEM]¹⁴, można dojść do definicji, która ów potencjał illokucyjny wydobędzie: ‘mówimy *tyle, co kot napłakał* wtedy, kiedy żałujemy, że czegoś jest niewiele, i kiedy chcielibyśmy, by tego było więcej’. Udane próby pragmatycznego definiowania jednostek frazeologii rosyjskiej (w liczbie ok. półtora tysiąca) przynosi natomiast *Большой фразеологический словарь русского языка* pod redakcją Weroniki Teli¹⁵.

Медия групп» 2010. Równocześnie nie sposób nie przywołać w tym momencie znanej i często cytowanej myśli Andrzeja Bogusławskiego, według którego odtwarzalnych wyrażań wielowyrzowych jest w zasobach języka „bez porównania więcej niż jednostek jednowyrzowych — idą one jawnie w grube miliony, podczas gdy jednowyrzowe [...] tworzą raczej grupę rzędu setek tysięcy” (A. Bogusławski: *Uwagi o pracy nad frazeologią*. W: *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*. T. 3. Red. Z. Saloni. Białystok: Dział Wydawnictwa Filii UW w Białymstoku 1989, s. 19).

¹⁴ Zob.: W. Chlebda: „*Ramka pragmatyczna*” w *procesie weryfikowania i tworzenia słownikowych definicji frazeologizmów*. W: *Język. Człowiek. Dyskurs*. Red. M. Hordy, W. Mokijenko, H. Walter. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego 2007, s. 185–195 oraz W. Chlebda: *O pewnej perspektywie słownikowego opisu biblizmów*. W: *Studia i szkice slawistyczne*. T. 9. Red. B. Kodzis. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2008, s. 67–83.

¹⁵ *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*. Ред. В.Н. Телия. Москва: «Аст-Пресс Книга» 2006.

Niezależnie od nieuchronnych wątpliwości czy zastrzeżeń *Tezaurus* Baranowa i Dobrowolskiego uważam za dzieło wyjątkowe tak w sensie koncepcji, jak i skali tego zamierzenia — nie skali samego słownika w sensie ilościowym czy objętościowym, bo liczba 8 tysięcy jednostek nas, polskich frazeologów, akurat nie powala¹⁶, ale, powtarzam, skali zamierzenia. Jego istotą nie było wyciągnięcie tych paru tysięcy jednostek w linię porządkowaną alfabetycznie przez komputer, lecz świadome, „koncypowane” rozłożenie ich w pewnej trójwymiarowej przestrzeni, jaką wiele lat temu proponował dla opisu relacji semantycznych Antoni Furdal (w idei „szczęścianu semantycznego”¹⁷), i powiązanie spójną siecią wewnętrznych relacji.

Rosyjski *Tezaurus* pozostaje wyzwaniem dla każdej narodowej frazeologii teoretycznej i frazeografii praktycznej. Powstaje pytanie, czy polska frazeografia ma co postawić obok *Tezaurus*a prócz dawnego już dziełka Teresy Iglirkowskiej i Haliny Kurkowskiej, które nie doczekało się kontynuacji¹⁸. Na myśl przychodzi jedynie *Słownik frazeologiczny* Alicji Nowakowskiej w układzie tematycznym i alfabetycznym¹⁹, zawierający w dziewięciu działach tematycznych 225 szczegółowych grup tematycznych związanych przede wszystkim z człowiekiem, jego aktywnością, otoczeniem, relacjami z innymi ludźmi, który jednak wydaje mi się słownikiem o budowie apriorycznej, wynikającej z założeń przyjętych — w określonym sensie — niezależnie od językowego materiału frazeologicznego. Porównanie założeń obu koncepcji słownikowych (Nowakowskiej oraz Baranowa i Dobrowolskiego), a zwłaszcza frapujące zadanie, jakim byłoby porównanie frazeologicznych obrazów świata zrekonstruowanych na podstawie obu powstałych w tym samym mniej więcej czasie słowników, przekracza jednak skromne ramy tego szkicu.

Warto odnotować, jak bardzo definicja zwrotu *кот заплакал* ze słownika Telii i z mojej propozycji są do siebie zbliżone (por. u Telii: «Ничтожно мало. Имеется в виду ситуация, когда предметов собственности, продуктов, веществ (Z), опыта, ума и т.п. (P), лиц (Y) гораздо меньше необходимого или ожидаемого. Говорится с неодобрением, если действие представляется говорящему предосудительным»; s. 333).

¹⁶ Objętość wielkich słowników frazeologii polskiej szacuje się na mniej więcej od 80 do ok. 140 tysięcy jednostek (zob. recenzję Jolanty Ignatowicz-Skowrońskiej z *Wielkiego słownika frazeologicznego języka polskiego* Piotra Müldnera-Nieckowskiego w: „Studia Językoznawcze”. T. 2. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego 2003, zwł. s. 461 i 466–467). Objętość znanych mi słowników frazeologicznych języka rosyjskiego nie przekracza 12 tysięcy jednostek, co wynika z odmiennych założeń teoretycznych odnośnie do obiektów opisu frazeograficznego.

¹⁷ A. Furdal: *Językoznawstwo otwarte*. Wrocław: Ossolineum 1990, s. 170.

¹⁸ T. Iglirkowska, H. Kurkowska: *Mały słownik frazeologiczny*. Zeszyt 1: *Czas. Przestrzeń. Ilość, liczba, stopień*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego 1966.

¹⁹ *Słownik frazeologiczny*. Red. A. Nowakowska. Wrocław: Wydawnictwo Europa 2003.

Войцех Хлебда

ИЗ НОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ
(ИНФОРМАЦИОННЫЙ ОЧЕРК ВТОРОЙ)

Резюме

В настоящей статье представлен очерк фразеологической концепции Анатолия Баранова и Дмитрия Добровольского, легшей в основу их *Словаря-тезауруса современной русской идиоматики*, и в сопоставлении с монографией *Аспекты теории фразеологии* этих исследователей. Обе работы автор считает не только весомым вкладом в лингвистику, но и своеобразным вызовом, вставшим перед польскими теоретиками фразеологии, составителями фразеологических словарей, а также перед этнолингвистами.

Wojciech Chlebda

NEW CONCEPTS IN THE RUSSIAN PHRASEOLOGY
(INFORMATIONAL DRAFT NO 2)

Summary

The paper discusses concepts of phraseology by Anatoly Baranov and Dmitry Dobrovolsky, and in particular describes the *Thesaurus of Russian Idioms (Словарь-тезаурус современной русской идиоматики)* written by the two scholars, compared with their monograph *Aspects of a Theory of Phraseology (Аспекты теории фразеологии)*. Both works are described as a challenge for Polish theoreticians of phraseology as well as compilation of phraseological dictionaries and ethnolinguists.